

Imreh István

A székely história korpuszáról

A *Székely Oklevéltár* tizenkettedik, az új sorozat negyedik kötetének a megjelenéséről kívánunk hírt adni.

Mi indokolja azt, hogy a magyarság egyik ágának, tájegységének múltját különválasztva tárgyaljuk, okleveleit külön jelentessük meg? A századunkban, de még napjainkban is zajló módszertani útkeresések, elméleti vívódások világossá tették, hogy a hűbéri, majd rendi társadalom sok alakulatból, formációból, jelentős számú belső kohézióval egybecementezett csoportból épült fel. A rész-egészek, entitások külön is, szerves egységekbe ötvöződöttek is kutandók, de csak az egész ismeretében, a struktúra teljességének szinoptikus elemzésével társultan vizsgálhatók. Erdély feudalizmus kori belső tagozódottsága az ideáltípus európai modelljét meghaladja, a rangsorolásnál szélső értéknek minősíthető. Kellenek tehát a külön oklevéltárak, kellenek a népcsoportok, települések, tájegységek, az egyedi jogállású igazgatási alakulatok, rendek történeti. Ahhoz, hogy ezek a részszintézisek formát ölthessenek, szükségesek, sokszor nélkülözhetetlenek a speciális okmánygyűjtemények.

Az erdélyi németiség történetét írásba rögzítő iratok külön forrásgyűjteménybe foglalásának és közlésének a gondolata abban a szellemi környezetben fogant meg, amelynek középpontjában Samuel von Brukenthal állott. Szükségességét a II. József korabeli Habsburg-hatalom nivelláló, minden sajátos különállást, privilégiumot elmosó, egységesítő birodalmi szemlélete indokolta. A homogenizálással szembeesülő szászoknak kellett az ősiség megszentelte szabadságjogok, az autonómia bizonyítékainak írott tanúságtételei. A kezdeményező, mint ismeretes, a göttingai August Ludwig Schlözer volt (lásd *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*), ő 1795–1797-ben teszi közzé oklevélgyűjtését, biztatva – és nem eredménytelenül – historikus társait szász okleveles anyag kiadására. Erről a folyamatról az 1975-ben közzétett *Urkundenbuch zur Geschichte der deutschen in Siebenbürgen* ötödik kötetének előszavában Gustav Gündisch számol be. (A Franz Zimmermann által kezdeményezett sorozat különben a hetedik köteténél tart.)

A 18. század végén, a felvilágosodás korának végnapjaiban (1793-ban) az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság és Aranka György elsősorban Benkő Józsefre, de másokra is alapozva tervezi és sürgeti történelmünk kútfőinek feltárását. Meg is alakul a Kéziratkiadó Társaság. Egyelőre Erdély az a keret, amelyet a forráskiadás szerves egységének tekintenek. Kemény József, Nagyajtai Kovács István szintén erdélyi forrásokat gyűjtenek, közölnek. Az Erdélyi Történelmi Adatok 1858-beli III. kötetében Mikó Imre azonban már külön csoportosítva közli a „Székely adatok”-at.

Közben megjelennek olyan könyvek, mint Kilyéni Székely Mihály 1818-ban írott munkája: *A Nemes Székely Nemzetnek Constitutiója, Privilégiumai, és a jószág leszállását tárgyaló némely törvényes ítéletei több hiteles Leveles-tárakból egybe-szedve*. (Székely Mihály táblai elnök, ítélmester a Nyelvmívelő Társaság aktív tagja volt.) A sajátos székely múlt iránti érdeklődés a reformkorban megnövekedett. Érthető, hiszen a privilégiumok mentésére vagy eltörlésére felelködötték szembenállása erősödött, a vita pedig itt is ősiség megszentelte bizonyító iratokat igényelt. Olyanokat, mint Lötsey Spielenberg László kiadványa, amelyet 1837-ben Marosvásárhelyen jelentetett meg *A nemes székely nemzetnek jussait világosító némely darab levelek* címmel.

Ezt a pár sort azért láttuk szükségesnek leírni, hogy egy nagyon fontos tény már előjáróban nyomatékosíthassunk. Azt nevezetesen, hogy a sorjázó évtizedek rendjén a különböző korpa-

rancsoknak voltak meghallói, felfedezhető tehát a folytonosság, van koherencia az erdélyi székely történetkutatásnak ebben az ágazatában is.

*

A *Székely Oklevéltár*nak az 1872. esztendőben, Szabó Károly gondozásában jelent meg az első kötete, a székely székek, a Székelyföld lakóit érintő, tárgyaló, életviszonyait, sorsát megvilágító oklevelek külön gyűjteményeként gazdagítva Erdély történetének forrásbázisát. (A további székely évszázadok történéseit bemutató dokumentumok összegyűjtésének és kiadásának gondolata különben 1869-ben a Történeti Társulat kolozsvári bizottságának ülésén merült fel.)

Szabó Károly 1890-ig, haláláig még két kötetet rendezett sajtó alá, és előkészítette a negyediket is, amelynek munkálatait Szádeczky Lajos fejezte be. Ő volt azután 1898-ig az V, VI. és VII. kötet szerkesztője is.

A századforduló után az első világháborút követő évek nehéz feltételei között Barabás Samu megalkotta a VIII. kötetet, s az 1934-ben nyomtatott ki.

Majdnem fél évszázadnak kellett eltelnie, míg 1983-ban meg nem indult a *Székely Oklevéltár* új sorozata. A második kötetet 1985-ben, a harmadikat 1994-ben teszi közzé Demény Lajos és Pataki József. (Az utóbbi szerkesztésében Tüdös S. Kinga is részt vett.) A negyedik kötet belső címlapján pedig az olvasható, hogy a könyvet bevezetéssel és jegyzetekkel közlése: Demény Lajos.

Az, aki az egyes kötetek bevezető sorait olvassa, rádöbbenhet arra, hogy ezek az oklevéltárak nem csupán kiváló egyéni teljesítmények. Szerzőik mellett ott álltak még mások is segítőkészen, aggódva, remélve a vállalkozás sikerét. Intézmények, szakember nemzedékek szívügyeként így válhatott ez a forráskiadvány olyan jelképpé, amely önismeretre szomjúhozó szellemiséget, tenni kész akaratot reprezentál.

Hogyha a kötetek megjelenési dátumait időrendbe sorakoztatjuk fel, bizonyítékot találunk arra, hogy az egy és egynegyed évszázadot meghaladó folyamatosságot nem volt könnyű biztosítani, íme:

I. 1872	V. 1896	I. 1983
II. 1876	VI. 1897	II. 1985
III. 1890	VII. 1898	III. 1994
IV. 1895	VIII. 1934	IV. 1998

Van tehát valaminő kontinuitás, amelyet a régi VII. és az új I. kötet megjelenése között lepergő 85 év, a hosszú lefékeződöttség szakasza tör meg. Nos ezek az évtizedek, a lendületvesztés évei még mostohább állapotokat jeleznének, ha nem szerkesztette, alkotta volna meg a nagy tudású Barabás Samu papolci remeteségében azt az igen értékes VIII. kötetet. A staféta-botot átvevő nemzedék tehát folytatja az oklevélkiadási munkát, de ne feledjük: majd egy fél évszázad múltán.

Ismeretes, hogy nem az oklevélforrások elapadása és nem az „írástudók” hiánya okozta a székely múlt forrásbázisát szélesítő munka ellankadását. (A korszakot meghatározó tényezőknek a vizsgálatát ez alkalommal mellőznünk kell.)

A *Székely Oklevéltár* új, második sorozatának megindításakor – és ezt a negyedik kötet bevezetője hangsúlyozza – *jelentős módszertani változás, továbblépés is történt*. Ez alkalommal már nemcsak az volt a cél, hogy kiadatlan, értékes, többségében eseménytörténeti forrásanyag kerüljön be a kutatás áramkörébe, hanem vegye kezdetét a korszerűbb, *témakörök szerint csoportosított, lehetőleg azonos provenienciájú, homogén iratanyag* közlése.

Az elvi alap tehát módosult. Az vált fő feladattá, hogy a székely történelem tanúbizonyosságai ne „ömlesztve” kerüljenek a szakemberek munkaasztalára, hanem legyenek azok eleve egységes jellegűek. Lehetőleg fogják össze a tájegység, társadalmi alakulat (intézmény, életétség, folyamat) szerves kohéziójú okleveles tanúságait. A választás így esett a legrégebbi (1572–1600) magyar nyelvű udvarhelyszéki jegyzőkönyvek anyagára. Így váltak ezeknek a protocollumoknak a másolatai háromkötetnyi forráspublikációvá.

A most megjelent IV. kötet közzétételekor ugyanez a módszertani szemlélet vált irányadóvá. A népességösszeírások olvasója tehát jól meghatározott társadalmi egységek funkcionálása rendjén született, és híven, csonkítatlanul publikált anyagot tanulmányozhat. A keretek: Székelyföld, székely székek, fiúszékek, faluközösségek, családok. A bennük élő emberek pedig társadalmi helyzetük, funkciójuk szerint csoportosítottak és minősítettek. Ezek az iratok tehát többségükben a teljes rendi tagozódottság „kis köreinek” hű tükörképei. Ily módon az összetevők nagyságrendjét kirajzolva, időhöz és térhez kötött, hiteles társadalmi modellek megalkotását teszik lehetővé. Olyan társadalmi struktúráit, amelynek elemei nem mosódnak, nem olvadnak egybe, hanem őrzik sajátos jellemvonásaikat.

*

A *Székely Oklevéltár* IV. kötetét kezdetben szóban és írásban a „Lustrák” könyveként emlegettük. A bevezetésben Demény Lajos utal arra, hogy mind a korabeli, mind a szakirodalmi elnevezések eléggé változatosak. (Lásd például: székely lustra, katonai összeírás, lustratio, collestratio, inquisitio seu perlustratio, connumeratio, regestrum, regestum, cathalogus, lajstrom.) A forrásfajta megnevezését illetőleg gyűjtőfogalomként Demény azért választotta a népességösszeírást, mert szerinte „ez közelíti meg leginkább sokszínű szerkezetüket és változatos tartalmukat”.

Mi maradt meg belőlük számunkra, és mi került be az első népességösszeírásokat tartalmazó kötetbe? Mi az, ami nem semmisült meg a nemcsak népeket, hanem a múltjuk emlékeit is porlasztó, egymást váltó évszázadokban? Elsőként szerepel a kötetben az 1575-ben keltezett, a kerelőszentpáli ütközetben részt vevő, később érkező és az elmaradó székelyek névjegyzéke. Ezt követi az 1576. évi csík-gyergyó-kászonszéki és udvarhelyszéki, 50 dénáros adót fizető székely főemberek listája. 1602-ben és 1603-ban vétette számba Giorgio Basta a császár hűségére felkérte székelyeket, Aranyosszék kivételével minden székéből valókat (s még a jobbágyokat is). Ehhez csatlakozik az 1604-es lustra az udvarhelyi, csíki, kézdi, orbai és sepsi falvakbeli „százak” sorrendjében.

A következő – végre nyomdafestéket látó – kútfő az 1614-es, „Bethlen-féle” összeírás. A Székelyföld népének páratlan gazdagságú, jól előkészített és pontosan végrehajtott felmérése ez. (Szintességét az 1977. évbéli kolozsvári nemzetközi történeti demográfiai kollokvium résztvevői is elismerték. Lásd *Über die Lustra-Verzeichnisse im Szeklerland.*)

A 17. század első negyedéből való az 1616-ban datált csík-gyergyó-kászonszéki lustra. Ugyanabban az esztendőben ugyanott foglalják jegyzékbe a jobbágyivá vált székely örökségeket. Egy 1619-ben keltezett irat pedig azokat a nemeseket és szabad székelyeket, jobbágyokat és zselléreket sorakoztatja fel, akik Kézdiszékben és Csíkban éltek. A kötetnek az utolsó, 1627. évi dokumentuma az udvarhelyszéki nemesek, szabadrendiek, hadi szolgálatra visszaszerzett székelyek és jobbágyok összeírása.

A fennebb felleltározott összeírások között van olyan, amely a *Székely Oklevéltár* korábbi kötetéinek valamelyikében megjelent, ezeket is egybeveti azonban a kötet gondozója a még

fellelhető eredetivel, és javítva közli. A hetvenes évek óta folyó munka a székely városok, Kolozsvár, Budapest, Bécs levéltárainak sokszori felkeresését követelte meg, sok munkát igényelt.

A bevezetés kettős feladat megoldására vállalkozik: beszél a kiadott történeti forrásokról, keletkezésükről, jellegükről, de arról is szól, hogy milyen történeti légkörben, helyzetben születtek meg. Címe így hangzik: „A fejedelmi székely politika és a Székelyföldi népességösszeírások (1575–1627)”. A hangsúlyt a 17. század első három évtizedére helyezve Demény Lajos elsősorban Bethlen Gábor szerepét elemzi. Bemutatja annak a politikának eredményességét, a székely szabadok eljobbágyosodási folyamatának megtorpanását.

Különösképpen hasznos, az olvasót jól szolgáló ez a bevezetésbeli folyamatrajz, amely a közszekelységet s „a székely szabadságot megrontó” 1562. évi segesvári országgyűléstől kezdve Bethlenig kíséri figyelemmel a lustrálás okait, szükségességét s az ezek alapján születő belpolitikai döntéseket. A 16. század második felének, a 17. század első évtizedeinek harcai, háborúskodásai idején igen-igen fontos az, hogy Erdély (ez a Borsos Tamás szavaival élve: nem pénzes, de szablys ország) honvédelmi, hadi erőit miként biztosítja: hagyományos módon-e vagy „újmodian”, zsoldosfogadás útján. Bethlen Gábor, miután az erdélyi rendek az igazán korszerű és újszerű (a nemességet hadiadóval terhelő) „publicum aerarium” tervét elvetik, a tradicionális és a korszerű hadállítási módok ötvözését tűzi ki feladatául. A védelmi harcok (1613–1614) idején már kénytelen is hópénzért hajdúkat, zsoldosokat fogadni, de mozgósítja azután (főleg belső szolgálatra) a nemesi, bandériális hadinépét és a székelység saját költségén „ösi” kötelezettségéből zászló alá sereglő fegyvereseit. A régit az újjal szívesen és okosan társító fejedelem – Demény Lajos elemzéseinek tanúsága szerint is – úgy tűnik, megtalálta a helyes megoldást.

*

A Bethlen Gábor rendelkezése nyomán megszülető 1614-beli népszámbavétel adatait már megkísérelték feldolgozni és a lehetőségekhez mérten értékelni. A székely társadalmi struktúra mozgásrendjének fő vonásai az ezt kiegészítő 1767–1848-as időszak vizsgálatával megrajzolhatókká váltak. Csak a végeredményt mutatnók be (egy-egy százalékszámokban):

	Szabad	Jobbágy	Zsellér
1614	53,41	25,10	14,85
1844/47	52,18	22,37	15,92

Két és egyharmad század indexei a l’histoire sérielle, a hosszú időtartamok történetkutatói számára is elégségesnek tűnhetnek. Az évszázados trendek pedig azt a tanulságot sugallják, hogy a székely társadalom ebben a korszakban alakította ki rendiségbeli struktúrája alapformáit. 1614-ben azonban – a *Székely Oklevéltár* negyedik kötete bizonyítja – még szinte páratlan differenciáltság uralkodott az egyes társadalmi kategóriákon belül. Az ősjobbágy, az adományozott, a recuperált (visszaszerzett), a konfiskált, a földönlakó, a fejekötött, a zsellér megnevezésű emberek csoportjai alkották a függőségben élő úrbéri állományt. Megtörtént ugyanakkor az is, hogy a régi pixidárius, primipilus, darabont, libertinus csoportbéli családok emelkedtek vagy süllyedtek le alacsonyabb rendi státuszba. A rövid ciklusok egybevetése – a további „lustrakönyvek” megjelenése – ennek a hullámvásznak a mértékét híven tükrözni fogja. Mégpedig időben és földrajzi térben is. Indokolt, helyénvaló tehát az, hogy Demény Lajos óvja az olvasókat, kutatókat az elhamarkodott, elsietett általánosításoktól. A székely társadalom két összetevőjének – a szabadoknak és a függőségben élőknek – megmérettetése elkerülhetetlenül szükséges. De nem feledhető az sem, hogy az így nyert középérték, amely a Terra Siculorum

egészét reprezentálja, a variánsok sokaságából áll össze. Típust alkot, de maga is típusok egyvelege. Az átlag körüli oszcilláció formáinak és méreteinek feltárása, számításba vétele nélkül a középérték elszűrítő, egybemosó tendenciája szabadon érvényesülhet. A történezt már az első kötet gazdag anyaga is arra ösztönzi, hogy lássa maga előtt a hosszú időtartam trendjének megbízható, századokon átívelő vonalát, keresse a homogén típusú kis egységek (székek, tájegységek, falvak) sokszínűségeit rögzítő fényképfelvételeit, és rajzolja meg grafikonjait.

A kötet anyaga többféleképpen is korszerű történetkutatásra sarkalló. Emellett megbízható forrás, hű állapotrajz, hiszen a székely embernek az egyes rovatokba való besorolása sorsot, életvitelt meghatározó ítélet jellegű. Ennek a minősítésnek tehát hitelesnek, hibátlanak kell lennie, a kategorizálásnak ismeretessé és elfogadottá kell válnia. Ezért is olyan nagy a lustrák, a dokumentumok forrásértéke. Pierre Goubert ezért is nevezi őket első kézből való dokumentumoknak („documents de premiere main”), és szavaz meg prioritást számukra.

*

A statisztikailag oly bő kutatási sokféleséget kínáló lustrák a társadalmi helyzeteket meghatározó, magyarázó jegyzetek, pontosítások sokasításával is gazdagítja múltbeli életünk kvantifikálható forrásanyagát. Természetesen más forrásfélések kutatása is szükséges, a gazdag, hagyományos levéltári anyag tanulmányozása sem mellőzhető, de az így nyerhető kettőzött megközelítéssel vizsgált társadalomrajz értéke azután szinte felbecsülhetetlen. Hogyan volt például lehetséges a 16–17. századbeli felkeléssorozatok évtizedeiben a vagyoni viszonyok rendezése, újjáalakítása, majd a régi rend helyreállítása? A tulajdonformák összeszövődöttsége miként jelentkezett? Mit jelentett az, ha a földönlakó colonicális vagy szabad székely jószágba szállott? A fejkötött székely jobbágy, zsellér hogyan birtokolta a belső telket, az antiqua sessiót, miként alakult jussa a tartozékokhoz? A közös szántó, a kaszáló, az erdő használatának jogát hogyan rendezték vagy formálták át a változások? Csak a családfőre vonatkozott-e a fejkötés címén végbemenő jobbágyságra süllyedés vagy gyermekeire is? Volt-e időleges önelzálogosítás? Szabadon „adható-vehető” volt-e a jobbágy, vagy a belső telek, a „ház” cserélt gazdát, s vele együtt a tartozékok”, a pertinentiák?

Folytathatnánk a kérdéseket, a felvetődő problémák felsorakoztatását. Le kell azonban mondanunk róla, mert ez alkalommal itt csupán az ismertetett kötet forrásértékét szeretnők hangsúlyozni. Szükséges azonban legalább utalnunk arra, hogy az összeírások révén történeti demográfia, településföldrajz, művelődéstörténet, nyelvészet ugyancsak gazdag, homogén, hosszú időtartamban vizsgálható adattárhoz jut.

A nyelvészetből csak egy példát említünk, Kázmér Miklós *Régi magyar családnevek szótára* című munkáját elkészítve a vezetéknevek lexikográfiai adattárát már összeállította és jó alapot teremtett a névtörténeti kutatások számára. A *Székely Oklevéltár* új sorozata negyedik kötetéhez nem készült külön névmutató, azonban településenként felsorakoznak és a helynévmutató segítségével kikereshetők a családok. (A lustrabeli névsorok megisméltése szükségtelen volna.) Ugyanakkor külön kutatást igényel ez a kérdéskör is, hiszen a névjegyzékek olyan problémák tisztázását teszik lehetővé, mint amilyen az egy-, két- és többemű név használatának elterjedtsége, az, hogy mennyire gyakoriak a személynév alapszavú családnevek és így tovább. B. Gergely Piroska szerkesztésében jelentette meg Takács Éva *Csik-Gyergyó-Kászonszék személynevei a XVII. század elején* című munkáját. Ez a még kiadatlan 1614-es Bethlen-féle összeírás alapján készült, és szintén ízelítőül szolgálhat a lustrák kínálta nagyszerű lehetőségek gyümölcsöző kihasználására. Demény Lajos arra is utal, hogy a helységnevek mutatójában azok a települések is helyet kaptak, ahonnan más tájegységbeliek a Székelyföldre

bevándoroltak, és az, hogy az eltávozottak hova telepedtek le. A népmozgás mértéke és iránya, közvetlenül pedig a románság székelyföldi zselléri, jobbágyi státusba való betelepülése ily módon szintén nyomon követhető.

Az új sorozat negyedik kötetének publikálása rendjén szerencsés módon nem vetődhet fel az az erdélyi magyar könyves embereket foglalkoztató probléma, hogy miként kellene közölni valamilyen okleveles anyagot, a főleg vagy csupán szakemberek által kibetűzhető paleográfiai hűséggel, vagy átírva, mai ismeretközlési, helyesírási normákat követve. A kötet szerkesztője nyugton szolgálhatja mindkét urát, tudóstársait, de a nagyközönséget is, hiszen a nevek rendi besorolását a bevezetés és a jegyzetek magyarázzák, a megjegyzések pedig kis terjedelműek, és kibetűzésük sem nehéz. Jóllehet a kiadás módjáról, a forráskiadás princípiumainak követéséről nem szólunk, azt még megemlíthjük, hogy szélesebb körű olvasói érdeklődéssel számolunk, hiszen a családtörténet, az „őskutatás”, a genealógiai források felkutatásának igénye tette a hajdani ötödik kötetet is a legkelendőbbé.

Végezetül hadd fejezzük ki reménységünket, hogy a Demény Lajos szorgos és szakszerű munkáját dicsérő következő *Székely Oklevéltár* kötet is hamarosan nyomdafestéket lát, és hogy az sem lesz az utolsó székely „lustra könyv”. A belső címlapon pedig azon is az lesz olvasható, hogy: az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása.